

**UNIVERZA V LJUBLJANI
TEOLOŠKA FAKULTETA**

Anton Lisjak

**JURAJ KRIŽANIČ V
ZGODOVINOPISJU
DIPLOMSKO SEMINARSKO DELO**

Ljubljana, 2016

**UNIVERZA V LJUBLJANI
TEOLOŠKA FAKULTETA
DVODISCIPLINARNI UNIVERZITETNI PROGRAM**

Anton Lisjak

**JURAJ KRIŽANIČ V
ZGODOVINOPISJU
DIPLOMSKO SEMINARSKO DELO**

Mentor: prof. dr. Bogdan Kolar

Ljubljana, 2016

ZAHVALA

Zahvaljujem se najprej družini, ki mi je omogočila študij in me vedno potrpežljivo podpirala; mentorju diplomske naloge dr. Bogdanu Kolarju za vso pomoč in nasvete, ki so pripomogli k oblikovanju tega diplomskega seminarskega dela; monsignorju Ivanu Godini, ki mi je omogočil stik z največjim križaničologom našega časa, dr. Ivanom Golubom; dr. Ivanu Golubu za napotitve na ustrezno literaturo in druge koristne nasvete. Zahvaljujem se tudi gospe Neži Ritlop za jezikovni pregled besedila. Brez njih bi bilo pisanje te naloge bistveno težje.

KRATICE IN OKRAJŠAVE

Okrajšave

dr. – doktor

oz. – oziroma

stol. – stoletje

str. – stran(i)

t. i. – tako imenovani

tj. – to je

Kratice

NSK – Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana

UKM – Univerzitetna knjižnica Maribor

KRATICE IN OKRAJŠAVE.....	IV
1. UVOD.....	1
2. ZGODOVINSKE OKOLIŠČINE.....	3
2.1 SLOVANI ZNOTRAJ HABSBUŠKE MONARHIJE.....	3
2.2 SLOVANI ZUNAJ HABSBUŠKE MONARHIJE	4
2.3 SKLEP	5
3. ŽIVLJENJE JURAJA KRIŽANIĆA.....	6
3.1 JURAJEVO ŠOLANJE	6
3.2 MOSKOVSKA ZAMISEL	7
3.3 KRIŽANIĆ NA HRVAŠKEM.....	8
3.4 KRIŽANIĆ PRVIČ V RUSIJI IN ZNOVA V RIMU.....	8
3.5 KRIŽANIĆ DRUGIČ V RUSIJI.....	10
3.6 JURAJ NA POTI IZ RUSIJE	12
4. JURAJ KRIŽANIĆ V ZGODOVINOPISJU	13
4.1 VZHODNOSLOVANSKO ZGODOVINOPISJE.....	13
4.2 HRVAŠKO IN SRBSKO ZGODOVINOPISJE	16
4.3 SLOVENSKO ZGODOVINOPISJE	20
SKLEP	22
POVZETEK	25
REFERENCE.....	27

1. UVOD

*»Bogu na slavu,
Tebe Carju na službu,
a narodu na polzu.«¹*

Leta 2016 mineva tristo triintrideset let od smrti velikega slovanskega misleca, predhodnika ekumenizma in enotnosti med Slovani, Juraja Križanića (1617/1618–1683). Njegova misel v marsičem ostaja aktualna še danes. Odnosi med Slovani še do današnjega dne niso dobro urejeni. Nedavno smo bili priča krvavim vojnám med Slovani znotraj Jugoslavije, danes nemirom, nastalim na vzhodu Ukrajine. Sodelovanje med Cerkvami je prav tako danes aktualno bolj kot kdaj koli prej. Ravno v letošnjem letu je na Kubi prišlo do zgodovinskega prvega srečanja med papežem in vseruskim patriarhom. Na slovenskem govornem prostoru so se razmeroma malo ukvarjali z življenjem in delom Juraja Križanića; tako da je ukvarjanje s to temo še posebej aktualno in zanimivo.

Do ustrezne literature je bilo pri nas razmeroma težko priti. Nekaj gradiva smo kljub temu uspeli dobiti v NUK-u in v UKM. Na glavnino literature nas je napotil dr. Ivan Golub. Gradivo smo dobili tudi v zagrebških antikvariatih in v NSK. Nekaj gradiva v ruščini pa je bilo dostopnega preko spleta.

Diplomsko seminarsko delo bomo razdelili na dva večja dela. V prvem delu bomo predstavili Križanićevo življenjsko pot in ga postavili v zgodovinski okvir. Sledili bomo Križanićevem življenju skozi obdobje njegovega delovanja v času bivanja v domovini, tj. znotraj Habsburškega cesarstva in v Italiji. Tukaj bomo predstavili tudi zgodovinske okoliščine in idejne tokove, ki so bili bistveni za izoblikovanje njegove misli, ki jo je pozneje ponesel v Rusijo. Sledil bo oris obdobja prve poti v Rusijo, vrnitve v Rim in ponovne poti v Rusijo ter obdobja izgnanstva, ki ga je preživel v Sibiriji. Prvi del bomo zaključili z njegovim zadnjim poskusom vrnitve v domovino.

V drugem, osrednjem, delu naloge se bomo lotili pregleda in ocene Križanićevega življenja in dela v slovanskem zgodovinopisju. Čeprav so se s

¹ Križanićeve besede v prošnji carju Alekseju (Golub 1987, 83–84).

Križanićem ukvarjali tudi drugod, se bomo zaradi omejenosti diplomskega seminarskega dela omejili na problem Juraja Križanića v vzhodnoslovanskem (v glavnem ruskem), hrvaškem in srbskem ter slovenskem zgodovinopisju.²

Sklepni del bo vključeval ugotovitve in poskus ovrednotenja življenja in dela Juraja Križanića s posebnim ozirom na slovenski prostor.

Cilj naloge je približati osebo Juraja Križanića slovenskemu govornemu območju in ustvariti podlago za nadaljnje ukvarjanje s to temo.

² Na Češkem so se s Križanićem med drugimi ukvarjali jezuitski zgodovinar in jezikoslovec Josef Dobrovský (1753–1829) ter zgodovinar Konstantin Josef Jireček (1854–1918). Na Poljskem se je s Križanićevim jezikom ukvarjal jezikoslovec Przemysław Zwoliński (1941–1981). Podroben popis literature o J. Križaniću do leta 1973 lahko najdemo v delu *Život i djelo Jurja* (Pažanin in Pavić 1974, 257–277).

2. ZGODOVINSKE OKOLIŠČINE

Preden bomo spregovorili o samem Križaniću, je treba nekaj reči tudi o času in prostoru, v katerem je deloval. 17. stol. je bilo v Evropi zaznamovano z mnogimi religijskimi spori. Po mnogih delih celine so se širila različna protestantska gibanja. V polnem mahu je začela delovati protireformacija oziroma katoliška obnova. Nov zalet je dobilo tudi prizadevanje za vključevanje pravoslavcev v Katoliško Cerkev. Na območju jugovzhodne Evrope pa je še vedno grozila nevarnost muslimanskih Turkov.

2.1 Slovani znotraj Habsburške monarhije

Del Habsburške monarhije, naseljen s Hrvati, je bil že v 16. stoletju skrčen na to, kar je hrvaško zgodovinarje označilo kot *reliquiae reliquiarum olim magni et inclyti regni Croatiae*, tj. ostanke ostankov nekoč velikega in slavnega kraljestva Hrvaške. Na začetku 17. stoletja sta Hrvatom pa tudi ostalim Slovanom, tako znotraj kot zunaj Habsburške monarhije, grozila predvsem dva dejavnika: izkoriščanje s strani nemških velikašev na eni strani in prodor muslimanskih Turkov (na vzhodnoslovanskem območju krimskih Tatarov) na drugi strani. Nemško plemstvo je bilo še posebej prisotno na današnjem slovenskem prostoru, medtem ko je na današnjem slovaškem prostoru prevladovalo madžarsko plemstvo. Še en dejavnik, ki je ogrožal mirno življenje, so bila vse večja trenja med katoliškim in protestantskim delom prebivalstva. Vsi trije dejavniki so se med seboj prepletali in so bili na posebne načine povezani. Habsburžani so v tem času znotraj svojega cesarstva poskušali absolutizirati svojo oblast, in sicer tako da so zmanjševali zgodovinske državotvorne pravice starih kraljestev znotraj monarhije, tj. Češke, Mađarske in Hrvaške (Valentić in Čoralić 2005, 105). To je pripeljalo do porasta nezadovoljstva v omenjenih delih monarhije in sčasoma do izrazitega sovraštva lokalnega prebivalstva do Nemcev v nenemških delih monarhije. V takšnih okoliščinah se je z Nemci spoznal mladi Križanić. S temi nemiri so bili povezani verski nemiri znotraj države. Naklonjenost raznim protestantskim tokovom je bila posebej prisotna na Češkem in Ogrskem. Na Hrvaškem se je vpliv

protestantizma čutil manj, saj sta mu hrvaško plemstvo in sabor bila izrazito nenaklonjena. Zmanjševanje pravic protestantskemu prebivalstvu in nespoštovanje pravic nenemških ljudstev je pripeljalo k vstajam tako verske kot politične narave. Razmere so dosegle svoj vrhunec leta 1618 z začetkom krvave tridesetletne vojne (1618–1649). Začetek vojne sovpada z letom Križanićevega rojstva.

Prebivalstvo južnih in vzhodnih delov monarhije so ogrožali neprestani vpadi muslimanskih Turkov, kar je povzročilo veliko preseljevanje prebivalstva proti notranjim delom monarhije, vendar pa iz krajev, ki so jih osvojili Turki. Na področje Hrvaške se je na tak način priselilo ogromno Vlahov in Srbov, ki pa so s seboj prinesli pravoslavno veroizpoved. Znotraj osvojenih, zgodovinsko hrvaških območij so z naseljevanjem balkanskih Vlahov začeli že Turki. Njihovo preseljevanje se je sicer začelo že v 14. stoletju. Znotraj osmanskega cesarstva so imeli posebne pravice. Te pravice so hoteli zadržati tudi znotraj Habsburškega cesarstva. Čeprav so bile Vlahom 1630. leta s t. i. *Statuta Vlachorum* priznane oz. podeljene nekatere pravice, je pravno vprašanje Vlahov še dosti pozneje predstavljalo poseben izziv znotraj zgodovine Hrvaške. Prihod pravoslavnega prebivalstva pa je postavil nov izziv tudi pred Katoliško Cerkev. Pojavilo se je vprašanje, kako vključiti priseljeno pravoslavno prebivalstvo v obstoječe državne in cerkvene okvire. Katoliška Cerkev je vrata sodelovanju s Pravoslavnimi Cerkvami odprla že leta 1439 s cerkvenim zborom v Firencah. Leta 1596 je prišlo v Brest-Litovsku do združitve dela pravoslavnega prebivalstva Rutenije (današnje Ukrajine) z Rimom. Na podoben način naj bi v Katoliško Cerkev bilo vključeno v Habsburško monarhijo priseljeno pravoslavno prebivalstvo. Deloma je to tudi uspelo.

2.2 Slovani zunaj Habsburške monarhije

Stanje Slovanov zunaj Habsburške monarhije se je nekoliko razlikovalo od zgoraj opisanega stanja znotraj monarhije, vendar pa je imelo z njim tudi več skupnih točk. Srbi in Bolgari so bili pod turško nadoblastjo.³ Muslimanska nevarnost je ogrožala tudi južno mejo Poljske in Rutenije. Poljsko-Litovska unija je v 17. stoletju z vidika

³ Z izrazom Bolgari tukaj razumemo tudi Makedonce, saj je sodobna makedonska narodna zavest bila oblikovana šele v 19. in na začetku 20. stoletja.

prostorne razširitve dosegla svoj vrhunec. Na začetku stoletja je zadala resen udarec Ruskemu cesarstvu, ki pa je že pred tem doživljalo državno krizo (Podlesnik 2009, 60–62).⁴ To težko obdobje ruske zgodovine je v zgodovini ostalo znano kot obdobje zmede (rus. Смутное время). Za Rusko cesarstvo 17. stoletja so izrednega pomena tudi verske reforme znotraj pravoslavja in pravoslavni cerkveni razkol, ki se je zgodil zaradi njih. Ravno v ta dogajanja se je na svoj način vključil tudi Križanić. Življenje v tem stoletju so znotraj cesarstva sooblikovali tudi razni zahodni vplivi, ki so se najprej začeli širiti s posredništvom Rutenije, ki je do polovice 17. stoletja bila del Poljsko-Litovske unije. Sredi stoletja se je od te unije pod vodstvom Bohdana Hmeljnickega (1595–1657) izločila ukrajinska država, t. i. Kozaški hetmanat. Državna tvorba Hmeljnickega se je kmalu nagnila na rusko stran. Te dogodke je v zgodovinskem romanu *Z ognjem in mečem* ovekovečil poljski pisatelj Henryk Sienkiewicz.

2.3 Sklep

V teh državah so marsikje predstavljali težavo tudi nemški trgovci in velikaši, ki so podobno kot na Hrvaškem nemalokrat izkoriščali tamkajšnje prebivalstvo. Ta dva dejavnika, muslimanska nevarnost (s strani Turkov in njihovih zaveznikov) od zunaj in pretežno protestantska nemška nevarnost od znotraj, sta pomembno oblikovala Križanićevo misel o Cerкви in slovanstvu.

Za Križanića lahko v celoti rečemo, da je bil človek svojega časa. Bil je dobro seznanjen z okoliščinami svojega časa in vključen v takratna dogajanja. Zgodovino je tudi precej poznal, pogled pa je imel usmerjen v prihodnost.

⁴ Poljsko-ruska vojna (1605–1618). Jankowiak-Konik, Beata, ur., *Atlas historii Polski*. (Warszawa: Demart SA, 2011), 40–45.

3. ŽIVLJENJE JURAJA KRIŽANIĆA

Očetu Gašparju in materi Suzani, rojeni Oršić, se je na zakupni posesti v Obrhu pri Ozlju rodil sin. Nadelo so mu dedovo ime – Juraj.⁵ Njegovo rojstvo pade bodisi na konec 1617. ali na začetek 1618. leta. Ko še ni bil polnoleten, mu je ok. leta 1630 umrl oče. Juraj; s sestro Barbaro in materjo Suzano so ostali sami. V svojem rojstnem kraju se je Juraj začel spoznavati z raznolikostmi slovanskega jezika, konkretno treh velikih hrvaških narečnih skupin, čakavščine, kajkavščine in štokavščine. Tam se je lahko srečal tudi s hrvaško redakcijo cerkvene slovanščine, ki so jo pri bogoslužju uporabljali hrvaški glagoljaši. Takšna izkušnja jezika je gotovo vplivala na njegovo oblikovanje svojevrstnega splošnoslovanskega koine jezika.

3.1 Jurajevo šolanje

Svoje šolanje je Juraj pričel pri jezuitih v Ljubljani leta 1629.⁶ V tem času se je moral boriti s težavami, ki mu jih je povzročal svak Juraj Sandrić v sporu v zvezi z dediščino, ki jo je Juraju zapustil oče. Kljub tem težavam je uspešno zaključil šest let jezuitske gimnazije. Svoje šolanje je s podporo in priporočilom skrbnika Brukhardta Hyczingha, cesarskega in kraljevskega svetovalca ter tajnika kneževine Kranjske, nadaljeval v Gradcu v zavodu Ferdinandeum. Tam je 1638. leta dosegel stopnjo magistra filozofije. Šolanje je Juraj še istega leta nadaljeval s študijem teologije na ilirsko-ogrskem zavodu v Bologni. Zanj je bilo to obdobje odločilno, saj se je tam prvič srečal z delom *Comentarii de rebus Moscoviticis*.⁷ Skozi to delo je začel posredno spoznavati, v kakšnem položaju se je nahajala takratna Rusija, in se navdušil za povezovanje Katoliške in vzhodnoslovanske Pravoslavne Cerkve (Pažanin 1973, 37). Verjetno je ravno tam nastala njegova moskovska zamisel. Študij teologije je nadaljeval

⁵ Križanići so posest dobili v zakup od družine Zrinskih.

⁶ Domneva, da se je šolal v Ljubljani, izhaja iz tega, da se njegovo ime nahaja napisano v popisu članov Marijine Kongregacije v Ljubljani iz leta 1631. (Golub 2012, 390). Po starejših podatkih naj bi svoje šolanje začel pri jezuitih v Zagrebu (Pažanin 1973, 37).

⁷ Omenjeno delo je nastalo pod peresom Antonia Possevina, papeževega poslanca na dvoru Ivana IV. Vasiljeviča (1530–1584), ki mu je zgodovina nadela vzdevek Grozni.

v Rimu. Potem ko mu je papež Urban VIII. po posebni prošnji dovolil, je vstopil v grški zavod sv. Atanazija in se tam učil grškega jezika in književnosti. Posebno pozornost je namenil preučevanju kontroverz med Pravoslavno in Katoliško Cerkvijo. Ukvarjal se je tudi s cerkvenim petjem (Golub 1987, 11). Svojo novomašno bogoslužje je opravil v Rimu v cerkvi sv. Petra 26. marca 1642.

3.2 Moskovska zamisel

Svojo moskovsko zamisel je uradno prvič predstavil 1641. leta pred Francescom Ingolijem, takratnim tajnikom Kongregacije za propagando vere (Pažanin 1974, 39). V njej je izrazil mnenje, da zanj Rusi niso ne krivoverci ne razkolniki, ampak kristjani, ki so bili le zapeljani v zablodo. Njegov namen je bil vzpodbujati Ruse, da bi se ukvarjali z znanostjo in svobodnimi umetnostmi. Ko bi enkrat bili vpeljani v znanosti, naj bi po njegovem mnenju spoznali zablodo, v katero so bili zapeljani, in se od nje spreobrnili in združili s Katoliško Cerkvijo. Svoje delo je pojmoval kot delo človeka, ki bo Ruse vpeljal v kritičen način razmišljanja. Šele tisti, ki bodo prišli za njim, pa naj bi zedinili Katoliško in rusko Pravoslavno Cerkev. (Golub 1987, 11–12) Podrobneje je svojo zamisel razložil v dokumentu, imenovanem *Nota*. Kot novo sestavnico zamisli izpostavi delo za osvoboditev Zadunajcev (tj. Slovanov južno od Donave) izpod turške nadoblasti, in sicer s posredovanjem Moskve. Iz dokumenta sledi, da je Križanić bil dobro seznanjen z delom ljudi, ki jih je Rim že prej poslal v Moskvo (Pažanin 1973, 39–44). Morda je bil seznanjen tudi s prejšnjimi poskusi zблиževanja Pravoslavne Cerkve z Rimom, ki pa je imela v ozadju tudi politične motive.⁸ Iz pisma, ki ga je poslal svojemu rojaku, škofu Benediktu Vinkoviću, je razviden še drugi pomemben element, ki je nerazločljivo povezan z njegovo moskovsko zamisljo, in sicer ljubezen do jezika in z njim povezanega naroda. V pismu izraža bolečino, ki jo čuti zaradi rojakov, ki radi pozabijo svoj jezik (str. 46–47).

⁸ Tako je v 13. stoletju gališko-volinski knez Danil za pomoč proti Mongolom prosil takratnega papeža, ki naj bi mu poslal na pomoč križarske redove. Papež je v to privolil pod pogojem, da gališko-volinska kneževina prizna njegovo avtoriteto. Čeprav je knez v to privolil, se je stvar pozneje končala neuspešno (Podlesnik 2009, 39–40). Drugi takšen primer je povezan z nemškim cesarjem Karlom IV. (rojenim Vaclav, po mamini strani Čeh), ki se je zavzemal za politično in kulturno sodelovanje s pravoslavci in dal obnoviti cerkvenoslovansko izročilo na Češkem (Prosperov Novak 2009, 26–27.).

3.3 Križanić na Hrvaškem

Križanić se je potem, ko je 1642. leta doktoriral, vrnil nazaj v domovino. Njegov namen ob vrnitvi je bil nekaj časa delovati med žumberaškimi pravoslavni Vlaha in se tako pripravljati na moskovsko misijo. Smrt škofa Benedikta Vinkovića, ki mu je prav tako bilo blizu prizadevanje za združitev Cerkev, je spremenila Jurajeve načrte. Škof ga je še za svojega življenja predlagal za vladiko žumberaškim Vlahom. Križanić ni postal vladika. Iz Bologne je dobil ponudbo, da bi postal rektor ilirsko-ogrskega zavoda. Ponudbo je zavrnil. Prav tako je zavrnil prošnje grofa Petra Zrinskega, karlovskega generala Frankopana ter bana Ivana Draškovića, da bi deloval na njihovih dvorih. Na njihova povabila se ni odzival, saj ni hotel, da bi ga udobno življenje v razkošju oddaljilo od njegovega moskovskega namena. Odločil se je, da bo nekaj časa deloval kot župnik. Tudi to po vsej verjetnosti ni bilo brez povezave z moskovsko zamisljo. V bližnjem Čakovcu se je namreč nahajala knjižnica Nikole Zrinskega. To službo je opravljal najprej v Nedelišču v Međimurju v letih 1643/44 in potem v Varaždinu v letih 1645/46. Tam naj bi začel svojo dejavnost »popravljanja« našega, tj. slovanskega jezika (str. 48). Delo na jezikovnem področju je bilo eno izmed njegovih temeljnih dejavnosti, s katero se je bolj ali manj ukvarjal do konca življenja in je ni nikoli ločil od teologije (Golub 1987, 213).

3.4 Križanić prvič v Rusiji in znova v Rimu

Ko je deloval v Varaždinu, mu je Kongregacija za propagando vere dovolila odpotovati v Rusijo. Od tam se je skozi Dunaj in Varšavo napotil v Smolensk, ključ Moskve.⁹ Od tam naj bi ob prvi priložnosti odšel v Moskvo. V Smolensku je naletel na prvo oviro v izpolnjevanju svoje moskovske zamisli. Prišlo je namreč do nesporazuma med njim in tamkajšnjim škofom Petrom Parczewskim (1592–1658). Medtem ko se je Križanić želel posvetiti znanstvenemu delu, je škof Parczewski od njega zahteval, naj se bolj posveti petju v cerkvenem zboru. Grozil mu je, da ga bo v Rimu zatožil, da ne izpolnjuje naloge, zaradi katere ga je Kongregacija za propagando vere poslala. Juraj pa

⁹ Smolensk se je takrat nahajal znotraj Poljsko-Litovske države.

je ravno posvetitev petju imel za neizpolnjevanje te naloge. Križanić se je v pismu na pomoč obrnil na svojega dobrega prijatelja frančiškana Rafaela Levakovića (1597–1650).¹⁰ On naj bi pred Kongregacijo za širjenje vere posredoval v Jurajevo korist.¹¹ S smolenskim škofom nista uspela najti skupnega jezika. Preostali čas v Smolensku je Križanić preživel na dvoru plemiča S. Galynskega. Ves ta čas se je posvečeval študiju, še posebej se je vedno bolj spoznaval s kontroverzami med Katoliško in Pravoslavno Cerkvijo. Vneto se je pripravljaj na končen odhod v Rusijo. Na vse mogoče načine je poskušal zvedeti čim več o Rusiji. Med drugimi je preučil tudi delo kranjskega Nemca Sigismunda Herbersteina (1486–1566) *Rerum Moscovitarium Comentariorum*. Moskovskega narečja slovanskega jezika oz. ruščine takratnega časa naj bi se učil iz »Firentinskega zbora«, prevedenega v ruščino, za katerega je slišal, da se je nahajal v Vilniusu pri članih reda sv. Bazilija Velikega. V Smolensku se je srečal z ruskim diplomatom Gerasimom Dohoturovim. Iz njunih pogovorov zvemo, da je Križanić tedaj govoril hrvaško, srbsko, kranjsko (slovensko), latinsko, italijansko, nemško in grško. Razen tega se je takrat učil tudi poljščine in rutenščine (ukrajinsčine) in izražal željo po učenjem ruščine. Z vsemi temi jeziki se je preko diplomata ponudil v službo ruskemu carju (Pažanin, 1973, 53).

25. oktobra 1647 je Križanić skupaj s poljskim poslanstvom končno prispel v Moskvo. Tam je ostal le dober mesec in pol. Spoznal se je s predstavniki ruskih svetnih in cerkvenih oblasti in se jim s svojo moskovsko zamisljijo postavil na razpolago. V Moskvi je kupil t. i. *Kirillovo knjigo*, ki je vsebovala mnogo kritik na račun Katoliške Cerkve. Hotel jo je prevesti in jo s protiarargumenti zavriniti. Glede na to, da bi to nalogo lahko opravil le v Rimu, se je skupaj z avstrijskim poslanstvom skozi Carigrad, v katerem je bival dobra dva mesca, odpravil v Rim. Tam je bil imenovan za kaplana švicarske garde. Kmalu se je podal na pisanje sume kontroverz za pravoslavne kristjane, dela nasovljenega *Bibliotheca Schismaticorum Universa*. Za to delo je značilno, da je pisano zelo nepristransko. Križanić ne navaja iz konteksta, ampak najprej predstavlja celotna dela tistih, ki so govorili zoper Katoliško Cerkev, šele potem je hotel ovreči ta dela (Golub 1987, 20–21). Dela Juraj ni dokončal. V času svojega drugega bivanja v Rimu se je ukvarjal tudi z glasbo. V zvezi s tem je takrat nastalo edino njegovo tiskano delo *Asserta musicalia*. S cerkvenim petjem se je ukvarjal tudi v Rusiji. Vse je bilo na

¹⁰Hrvaški cerkveni pisec in zgodovinar. Pri Kongregaciji za propagando vere je redaktiral cerkvenoslovanske bogoslužne knjige. Bil mu je blizu sodelovanje Katoliške in Pravoslavne Cerkve.

¹¹ Križanićevo pismo je dr. Ivan Golub označil kot svojevrsten »avtobiografski spis« (Pažanin 1973, 49).

nek način vključeno v njegovo *intentio moscovitica*. Ob njegovem prihodu je v Rimu potekal t. i. svetohieronimski spor. Spor je sprožila promocija Ivana Jambšiča iz Kranjske za kanonika cerkve sv. Hieronima v Rimu. Pravico do tega položaja naj bi imeli tisti, ki so bili iz »ilirske« dežele in govorili po »ilirsko«. Razpravljalo se je o tem, kaj se je razumelo kot »ilirska pokrajina«. Križanić se je v ta spor resno vključil. Pod tem pojmom je pojmoval tudi slovenske dežele. Zmagala pa je nasprotna stran, ki je zagovarjala stališče, da se s pojmom »ilirska pokrajina« misli na Hrvaško, Bosno in Slavonijo (Pažanin 1973, 64). V Rimu je Križaniću v roke prišla še ena knjiga, ki je bistveno vplivala na njegovo življenjsko pot. To je bila knjiga Adama Oleariusa *Vehrmerte Neue Beschreibung der Muscowitischen und Persichen Reise*. Iz nje je Križanić izvedel, da so v Moskvi bile odprte filozofske šole. Takoj se je pozanimal pri takratnem papežu Aleksandru VII., ali bi se lahko znova odpravil v Rusijo. To mu je bilo zaradi takratnega nemirnega stanja na slovanskem vzhodu odsvetovano. Juraj se je tokrat proti papeževi volji odpravil v Moskvo. Potoval je skozi Lvov, Lišanko in Nežin. Dalj časa se je zadrževal edino v Nežinu. Tam je za časa konotopske bitke v nekem pismu prepričeval Ukrajince, da je bolje za njih, da se povežejo z Moskvo kot pa s Poljsko-Litovsko državo (str. 65).

3.5 Križanić drugič v Rusiji

V Moskvo je Juraj prispel 17. septembra 1659. Tokrat se je predstavil kot Juraj Biliš Serbenin, sin Ivana iz Bihaća. Vladarju se je ponudil na razpolago: za uradnega zgodovinopisca Rusije, ki bo nepristransko napisal zgodovino Rusije. Carju bi lahko služil tudi kot osebni knjižničar in svetovalec pri strokovni literaturi. Predlaga prireditev novega prevoda Svetega pisma in delo na novi slovanski slovnici in leksikonu. Ruski dvor mu je zaupal le delo na slovanski slovnici in leksikonu. Do časa svojega prihoda v Moskvo je Križanić napisal še dva spisa, namreč *Putno opisanije ot Lwowa do Móskwi* ter *Besída ko Czirkásom wo osobi Czirkása upísana*. V njih se ukvarja predvsem z vprašanjem političnega položaja Malorusije (Ukrajine).

Ob prihodu v Rusijo je Križanića dočakalo novo stanje. Medtem ko je carski prestol še vedno zasedal car Aleksej Mihailovič Romanov (1629–1676), so se na cerkvenem področju dogajale mnoge spremembe. Pomembne cerkvene reforme so se

dogajale pod vodstvom patriarha Nikona (1605–1681). Ta je začel reformirati rusko bogoslužje po vzoru na grško. S temi spremembami pa se niso strinjali vsi duhovniki. Tabor, ki je spremembam nasprotoval, se je zbral okrog protopopa Avvakuma Petroviča (1620–1682). Nasprotni strani nista uspeli najti skupnega jezika, kar pa je 1653. leta pripeljalo do velikega razkola v ruski Pravoslavni Cerkvi. Rodila se je ruska staroverska Cerkev (rus. староверы/старообрядцы). Car je stopil na stran Nikona in reformistov. Avvakuma in njegove pristaše pa so začeli preganjati. Tudi sam Avvakum je bil izgnan. Toda nasprotniki reform so kmalu uspeli prepričati carja, da je spremenil mnenje. Car in patriarh sta se oddaljila in Nikon se je 1658. leta odpovedal položaju patriarha ter se umaknil v Voskresenski samostan. Ravno takrat je v Moskvo prispel Križanić. Ni bil edini, ki je poskušal vplivati na moskovsko državo. Takrat je namreč v Rusiji delovalo več tujih strokovnjakov na različnih področjih, ki so prav tako kakor Juraj poskušali vplivati na moskovsko državo. Med tujci so izstopali Nemci in Grki. Nemci so kot dobre stvari ponujali nove, Grki pa stare. Za razliko od njih je Križanić za merilo postavil »dobrost« same stvari, ne glede na to, ali je ta stara ali nova (Golub 1987, 29). Kmalu po prihodu se je tudi sam vmešal v napeto stanje znotraj ruske Pravoslavne Cerkve. Postavil se je na stran patriarha Nikona in uradne ruske Pravoslavne Cerkve, kar pa ni bila ravno najboljša poteza, glede na to, da stvar še ni bila do konca pojasnjena. Že naslednjega leta se je zgodilo nekaj, česar ni pričakoval. Po lastnih besedah naj bi izrekel nekaj neumnega in zaradi tega je bil izgnan v Sibirijo, v mesto Tobolsk. O razlogu tega izgnanstva nam ni znano nič, razen tega, kar je o tem sam povedal, da je namreč povedal »nekoe glupo slovo«. So pa razne strani v zgodovinopisju videle različne razloge za izgnanstvo. Ti razlogi so v glavnem bili odvisni od stališč samih zgodovinopiscev. Dejanski razlogi izгона ostajajo skrivnost. Juraja niti izgon ni uspel odvrniti od njegovih zamisli. Nadaljeval je z delom. Zdi se, da je obdobje njegovega sibirskega izgnanstva bilo ravno najbolj plodovito za njegovo pisateljsko dejavnost. Tam so nastala njegova dela *Razgowori ob wladetelystwu*, *Gramatično iskazanje ob ruskom jaziku*, *De providentia Dei*, *Ob svetom kršćenju*, *Tolkovanie istoričeskih proročestv*, *O kitajskom torgu*, *Obličenie na soloveckuju čelobitinu*, *O preverstve beseda*, ter njegova oporoka *Smertnyj razrjad*.¹²

V *Razgoworih ob wladetelystwu* gre za nasvete ruskemu carju, kako naj bi se Rusija vesplošno povzdignila in bila zmožna osvoboditi tudi ostala slovanska ljudstva.

¹² Delo *Razgowori ob wladetelystwu* je pozneje postalo znano pod naslovom *Politika*.

V *Gramatiki* ustvarja nek poseben slovanski koine. Kakor so namreč Grki imeli več narečij in en koine, tako naj bi tudi Slovani poleg svojih narečij oz. jezikov imeli tudi en skupni, vsem Slovanom razumljivi jezik. Prav v takem jeziku je napisal svojo slovnico, pa tudi mnoga druga dela. V knjigi je izpostavljena tudi zanimiva teza o slovanskih jezikih. Slovanski prajezik naj bi bila ruščina, ostali slovanski jeziki pa naj bi bili zgolj »izkvarjene« različice ruščine, ki so nastale pod vplivom neslovanskih jezikov. Najbolj čista različica tega jezika pa naj bi se ohranila v njegovi domovini med Ozljem, Ribnikom in Dubovcem. V *De Providentia Dei* razpravlja o Božji previdnosti, ki vodi zgodovinske dogodke, da bi vse pripeljala h Kristusu. V delu *Ob svetom krščenju* v obliki dialoga prepričuje pravoslavce, da rimokatoličanov ni treba prekrščevati. *Obličenie na soloveckuju čelobitnu* in *O preverstve beseda* sta deli, povezani z razkolom znotraj ruske Pravoslavne Cerkve. V prvi Križanić stopa na stran uradne ruske Pravoslavne Cerkve, razkolnike staroverce pa nagovarja, naj ne vztrajajo v svojem razkolu. V drugem delu brani patriarha Nikona, govori o krivoverstvu starovercev in brani sebe pred obtožbami, da je tudi sam krivoverec. Zadnje veliko delo sibirskega obdobja je njegova oporoka *Smertnyj razrjad* (Golub 1987, 29–36).

3.6 Juraj na poti iz Rusije

Leta 1676 se je zgodila sprememba na ruskem prestolu. Alekseja Mihailoviča Romanova je nasledil njegov sin Fedor Aleksejevič Romanov (1661–1682). Petnajstletni car je pomilostil Juraja in mu dovolil vrnitev v Moskvo. Ob vrnitvi v prestolnico je Križanić na Ministrstvu za zunanje zadeve dobil delo prevajalca. Novemu carju se je ponudil, da bo prevedel Aristotelovo delo *Politika*, ta pa naj bi mu za to dovolil odhod iz Rusije. Car je na to težko pristal, vendar mu je končno 27. marca 1677. dovolil iti iz Rusije. Juraj se je vračal skozi Vilnius. Tam je vstopil v dominikanski red in sprejel redovniško ime Avguštin. Iz Vilnusa naj bi se ob prvi priložnosti odpravil v Rim. Podobno kot v Smolensku je tudi tukaj prišel v spor s predstojnikom. Ta mu je najprej obljubil, da ga bo pustil v Rim, po Jurajevih zaobljubah pa je mnenje spremenil. V Križanićevo korist je posredoval tudi sam general dominikanskega reda iz Rima. Toda predstojnik o tem ni hotel nič slišati. Križanić se je kljub temu odpravil v Rim. Tokrat v sklopu vojske pod vodstvom poljsko-litovskega vladarja Jana III. Sobieskega.

Njemu je posvetil svoje delo *Historia de Sibiria*. V isti vojski je, okrožen s svojimi slovanskimi brati, v znameniti bitki pri Dunaju leta 1683 umrl (Golub 1987, 36–38).

4. JURAJ KRIŽANIĆ V ZGODOVINOPISJU

V tem poglavju bomo predstavili mnenja, ki so jih o Križanićevem življenju in delu izrekli različni avtorji. Predstavili bomo najpomembnejše avtorje in njihova dela o Križaniću. Pri vsem tem se bomo v glavnem naslanjali na sintezo zgodovine ukvarjanja z Jurajem Križanićem, ki jo je za rusko govoreče območje uredil Aleksandr L'vovič Gol'dberg (1966–67, 129–140), za hrvaško pa Jaroslav Šidak (1971, 147–178). Bibliografijo do leta 1973 je uredil Ivan Golub (Pažanin, 1974, 259–277). Ker se je s Križanićem na Slovenskem ukvarjalo malo, smo si podrobneje ogledali edini dostopen članek o njem, katerega avtor je Vilko Šolinc.

4.1 Vzhodnoslovansko zgodovinopisje

Za začetek križanićologije lahko vzamemo omembo Križanića leta 1772 v delu *Opyt istoričeskogo slovar'a o rossijskih pisateljah*, Nikolaja I. Novikova. V svojem delu je omenil, da je nek *serbenin Jur'a* carju Fjodorju Mihailoviču napisal pozdravno pismo. (Novikov 1772, 202). Po tej omembi se je za več kot pol stoletja bolj malo pisalo o Križanću. Dejanski začetek križanićologije bi lahko postavili šele na sredino 19. stoletja, ko so se začela objavljati njegova dela. V letu pomladi narodov je z izdajo njegovega *Gramatičnega iskazania* pričel Osip M. Bodjanskij. Juraja je označil za očeta primerjalnega slovanskega jezikoslovja. Takšna ocena morda sploh ni tako pretirana, kot se na prvi pogled zdi. Seveda takrat še ni prišlo do znanstveno-kritične primerjave jezikov, a vendar se je Juraj temu približal. Primerjava slovanskih jezikov in iskanje srednje poti med njimi je pri Križaniću rezultiralo z izumom prvega umetno narejenega splošnoslovanskega jezika. V novejšem času je podobnost slovanskih jezikov vzpodbudila mnoge ljubitelje jezikov na to, da so sami poskušali ustvariti svoje splošnoslovanske jezike. Večino svojih del je Križanić napisal v svojem splošnoslovanskem jeziku.

Veliko mesto v začetkih križaničologije pripada slavjanofilu Petru A. Bezsonovu.¹³ Z izdajo odkritih Križaničevih rokopisov je začel leta 1860. Pod naslovom *O promysle* je izdal spis *Ob božiem smotreniju*. Istega leta je izdal delo, ki je kasneje postalo znano pod naslovom *Politika*. Nekatero rokopise, ki jih je odkril, ni uspel objaviti. Njegove izdaje pa so zelo pripomogle k nadaljnjemu raziskovanju življenja in dela Juraja Križanića. (Gol'dberg 1968, 130–131). Desetletje pozneje je Bezsonov objavil svoje delo *Katoličeskij sv'ašččnik, Serb (Horvat), Jurij Križanič, Nebljušskij, Javkanica*. (Bezsonov, 1870). V njem je izpostavil pripravljenost Križanića na vsako žrtev, da bi uresničil svoj namen in pri tem oddaljenost Križaničevih zamisli od realnosti. Dobimo predstavo, da je Juraj bil sanjač, da se ni dobro zavedal časa in okolja, v katerem je živel. Po njegovem mnenju naj bi se tudi bil pripravljeno odreči katolištvu in se približati pravoslavju. Skratka, na Križanića prenaša poglede ruskih slavjanofilov 19. stoletja. Še dlje je v predstavljanju Križanića šel kazanski duhovnik I. Roganovič. Po njegovem mnenju naj bi Juraj bil goreč pristaš pravoslavja in utemeljitelj slavjanofilskega gibanja.

Pred Bezsonovim je njegovo prvo biografijo objavil S. K. Smirnov. Bil je prvi, ne pa tudi zadnji, ki se ji poskušal razlagati Križaničev izgon v Tobolsk. Sam ga je videl v tem, da se Juraj ni želel pokrstiti po pravoslavnem obredu. Noben do sedaj znani zgodovinski vir o tem ne govori ničesar. Zahodnjak Aleksander N. Pypin je prvi opozoril na podobnost Križaničevih zamisli in poznejših reform carja Petra I. Velikega.¹⁴ Njegova dela je preučeval kot pomemben zgodovinski vir za rusko zgodovino. V tej smeri so razmišljali tudi mnogi poznejši raziskovalci. Zgodovinar Sergej M. Solovjev je o Križaniću podal zelo pozitivno oceno in ga označil za gorečega slovanskega domoljuba. V člankih, objavljenih med leti 1873–91, je o Križaniću pisal tudi Aleksander Brückner (zgodovinar in ne poljski slavist enakega imena in priimka). Prav tako kot A. N. Pypin je opozarjal na pomen Jurajevih del kot zgodovinskih virov za raziskovanje ruske zgodovine 17. stoletja. Križanića po eni strani hvali, po drugi pa govori o oddaljenosti njegovih misli v teoriji in praksi.

Na koncu stoletja je več Križaničevih del objavilo Moskovsko Društvo za zgodovino in starine. Objava novih virov iz vatikanskih in zagrebških arhivov je spodbudila novo usmeritev k pristopu Jurajevega dela. Če so pred tem dajali prednost

¹³ Ruski slavjanofili so se zavzemali za izoblikovanje avtohtone misli, ki naj bi temeljila na nacionalni kulturi in pri kateri naj bi imelo posebno vlogo pravoslavje. (Podlesnik 2009, 88).

¹⁴ Po ideji nasprotni slavjanofilom so bili t. i. zahodnjaki, ki so zagovarjali razvoj Rusije po vzoru zahodnoevropskih družbenih idej. (Podlesnik 2009, 88).

Križaničevim vseslovanskim zamislim, so sedaj začeli dajati prednost njegovim prizadevanjem za združitev Katoliške in Pravoslavne Cerkve. Takšno mnenje je zastopal M. I. Sokolov. Po njegovem mnenju naj bi vse njegovo delo, vsi načrti o zbliževanju Slovanov, delo na jeziku in družbeno-gospodarske zamisli, bili podrejeni enemu cilju – pridobivanju Rusov za Katoliško Cerkev in zedinjenje obeh Cerkva. Podobnega mnenja je bil avtor prve podrobnejše biografije Križanića, Sergej A. Belokurov. Pisal je na temelju gradiva iz ruskih arhivov in dokumentov iz Rima. Križanić naj pri slovanstvu ne bi bil iskren, češ da je njegovo slovanstvo zgolj sredstvo za dosego cilja, spreobračanje pravoslavnih kristjanov v Katoliško Cerkev. S takim stališčem se ni strinjal V. A. Val'denberg. Križaničevo življenje in delo je podrobno analiziral v svojem delu *Gosudarstvennye idei Križanića*. Njegove misli primerja z mislimi raznih zahodnoevropskih in ruskih mislecev. Križanić naj bi v svojih namenih resnično in iskreno želel pomagati Rusiji in slovanstvu. Psihološko analizo Juraja Križanića je poskušal podati zgodovinar Evgenij F. Šmurlo. Med ruskimi raziskovalci se je do tedaj edino on osebno spoznal z dokumenti o Križaniću, ki so se hranili v rimskih arhivih. Juraja naj bi po njegovem mnenju k misijonarstvu spodbudila ravno njegova ljubezen do slovanstva.

Marksistično zgodovinopisje je v križanićologijo prineslo nove misli. G. V. Plehanov je odprl vprašanje družbene misli v Križaničevih delih. S politično in zgodovinsko mislijo se je ukvarjal B. D. Dacjuk. Zelo negativno oceno o Križaniću je v članku *Proiski Vatikana v Rossii i Juraj Križanić* podal Peter P. Epifanov. Juraja je označil za vatikanskega agenta in zahteval, da se preneha z raziskovanjem njegovega dela, saj naj bi bilo to brez pomena za Rusijo. Na srečo se drugi zgodovinarji z njim niso strinjali. Tako se je križanićologija v Rusiji lahko nadaljevala. L. M. Morduhovič je bil mnenja, da so v zamislih Križanića da zaslediti misli reformatorja buržoazije. Z njim se ni strinjal zgodovinar Mihail A. Alpatov. Dokazoval je, da je Juraja treba razumevati znotraj zgodovinskega konteksta. Kot nepravilne dokazuje obtožbe, da bi naj Križanić bil vatikanski agent. (Gol'dberg 1968, 129–140).

Pomembno mesto v križanićologiji pripada Aleksandru L. Gol'dbergu. S Križanićem se je ukvarjal že v svoji diplomski nalogi 1947. leta. Z njim se je od tedaj ukvarjal na več različnih načinov. Križanićologiji je bistveno doprinesel z odkritjem in objavo Jurajeve oporoke *Smertnyj razrjad*, objavil je tudi njegov spis *O pervstvije beseda*. Dosti se je ukvarjal z neznanimi in manj znanimi zgodovinskimi viri. V delu *Rabota J.*

Križaniča Nad ruskoj letopisju (1958) je raziskoval ruske letopise, da bi v njih morda našel kaj, kar je vplivalo na Križaniča. S svojimi mnenji in odkritji je bistveno doprinesel križaničočogiji (Golub 1986, 329–323).

Ocena o Križaniću je v ruskem zgodovinopisju v večini primerov pozitivna. Poudarjen je Jurajev pozitiven odnos do Rusije, ruskega ljudstva in kulture. Njegove zamisli se pogosto povezuje z reformami Petra I. Velikega.

4.2 Hrvaško in srbsko zgodovinopisje

Hrvaški in srbski križaničologi so se tako kot ruski dosti ukvarjali z vprašanjem odnosa Križanićeve ideje združenja Cerква in ideje slovanstva. Novost pa je bila ukvarjanje z možnimi vplivi na Juraja iz njegovega domačega okolja.

Prvo celovito biografijo Križaniča je, vzpodbujen z izdajami Jurajevih del Petra Bezsonova, podal Ivan Kukuljević Sakcinski. Dokazal je Križanićevo plemiško poreklo. V arhivu zagrebskega kaptola je odkril pisma, ki jih je Juraj poslal škofu Benediktu Vinkoviću. Vedel je samo za eno njegovo potovanje v Rusijo, in sicer tisto leta 1658. Spregovoril je tudi o svetohieronimskem sporu. Pri tem sporu je zastopal stran, ki je trdila, da se je Križanić dosledno zavzemal za pravice Kranjcev pri svetohieronimskih ustanovah. Na oblikovanje njegove vseslovanske misli naj bi vplivali italijanski pesniki in pisatelji ter domači hrvaški avtorji, predvsem delo *Ill regno de gli Sclavi* Mavra Orbinija. S tem je v križaničologiji odprl vprašanje vpliva na Križaniča, ki pa še do danes ni zadovoljivo pojasnjeno. Po mnenju Kukuljevića Sakcinskega naj bi v Juraju imel prednost slovanski rodoljubni čut. Šele iz njega naj bi se pozneje razvila želja po delu na združitvi Cerква, da bi se tako vsi Slovani znašli znotraj ene Cerкve. Razlog izгона v Sibirijo je videl v Križanićeви goreči želji za cerkvenim zedinjenjem. Vloga Rusije naj bi bila osvoboditi in združiti vsa slovanska plemena. Glede Jurajevega jezika pravi, da je bližji hrvaščini kot pa ruščini.

Največji križaničolog svojega časa je bil Miklošičev učenec Vatroslav Jagić. Svoj prvi prispevek o Križaniću je objavil leta 1872. Od takrat se je z njim ves čas ukvarjal. Vrhunec je njegovo ukvarjanje s Križanićem doseglo z izdajo obsežnega dela *Život i rad Jurja Križanića* leta 1917. Po njegovih ugotovitvah naj bi do smrti škofa Vinkovića Križanić hotel delovati le med hrvaškimi Vlaha. Na razširjanje njegovih prizadevanj za

združenje Cerkev na vse Slovane naj bi vplival Rafael Levaković. Pojavila se je misel o postopnem razvoju Jurajevih misli. V začetku je Jagić dajal prednost Jurajevi narodni misli, pozneje pa je trdil, da je pri Križaniću z ozirom na zgodovinske okoliščine prednost po vsej verjetnosti imelo prizadevanje za združitev Cerkev. Ideja narodnosti je v Evropi dobila večji pomen šele v 19. stoletju. Po Jagićevem mnenju v zgodnjih delih je namen njegovih zamisli bil ustvarjanje mogočne vseslovanske države. Pozneje je to mnenje spremenil. Križanićev panslavizem naj bi bil bolj narodopisne in kulturne narave. O Križanićevem jeziku je Jagić izrekel visoke pohvale in poudaril njegovo izvirnost. V vsem njegovem delu vidi močno razvito zavest o zgodovinskih okoliščinah. Opozarja tudi na Križanićevo teološko dojetje zgodovinskih dogodkov.

Hrvaškemu politiku Eugenu Kvaterniku Križanićevo slovanska zamisel ni bila niti blizu niti všeč. Ivan Črnčić je dokazoval Jurajevo nedoslednost v svetohieronimskem sporu. Križanić naj bi tako na začetku dejansko zastopal stran, ki je trdila, da Kranjska ne spada pod tisto, kar se je pojmovalo pod pojmom »ilirske pokrajine«, pozneje pa je zastopal stran, ki je Kranjce uvrščala v Ilirijo. Srbski zgodovinar in jezikoslovec Đuro Daničić se je glede Križanićevega splošnoslovanskega jezika izrazil izrazito negativno. Juraj je po njegovem mnenju bil sanjač, človek, ki je imel močnejšo domišljijo kot razum. Nasprotno od Jagića, ki je njegov jezik občudoval, je izrazil, da je takšno delo lahko samo proizvod odtujenega uma. Euzebij Fermendžin je osvetlil mnoge do takrat neznane dele Jurajevega življenja. Tako je na primer takrat bilo dokazano, da je Križanić obdobje od 1642–46 preživel na Hrvaškem. Osvetlil je tudi nove podatke o njegovem bivanju na Dunaju leta 1650 in o njegovem drugem bivanju v Rimu v letih 1650–1656. V celoti je prepisal spis *Asserta musicalia*. Iz zbirke nemškega jezuita Athanasiusa Kircherja (1602–1680) je objavil nekaj do tedaj neznanih Križanićevih pesmi. Z njegovimi glasbenimi deli sta se ukvarjala tudi Vjekoslav Klaić in Mirko Breyer. Slednji je prvi objavil faksimilno izdajo zgoraj omenjenega spisa. Hrvaško javnost sta s Križanićevim delom *Objasnenje vivodno o pismě slověnskom* seznanila Franjo Rački in Milivoj Šerpel.

S Križanićem sta se ukvarjala tudi hrvaška politika, brata Antun in Stjepan Radić, ki jima je slovanstvo bilo zelo blizu. V skladu s tem sta v Križanićevih delih prednost dajala misli o političnem združenju Slovanov. Ideja združenja Cerkev bi tako igrala drugotno vlogo, ki bi zgolj pripomogla k politični združitvi Slovanov. Križanić naj bi si prizadeval za ustvarjanje ene slovanske države in ene slovanske Cerkev. Glede

svetohieronimskega spora je A. Radić dokazoval Jurajevo doslednost. V zvezi s poznavanjem hrvaških avtorjev, nasprotno mnenju Tome Maretića, trdi, da je Križanić gotovo bil seznanjen z Gundulićevim *Osmanom*. S. Radić je v Križaniću videl najbolj popolnega predstavitelja slovanske misli. Pomenljivo za hrvaško politiko pa je, da sta ob utemeljevanju stranke 1904 k razlagi programa vključila tudi poglavje o Križaniću. Stjepan je hrvaškim politikom očital, da se ponavadi niso zanašali na slovanstvo. Kot svetel protiprimer je izpostavil Juraja Križanića.

Srbski politik Mihailo V. Vujić se je ukvarjal s Križanićevo *Politiko*. K njej je pristopil iz politično-ekonomskega vidika. Izpostavil je naprednost in izvornost Jurajevih misli. Njegove politične zamisli je označil za misli razsvetljenega absolutizma. V njegovem delu je skušal najti tudi elemente socializma. Zagovarjal je prioriteto narodne ideje pri Križaniću. Nekoliko drugače je razmišljal Radivoje Vrhovac. Zanj sta bili ideji slovanstva in cerkvene združitve neločljivo povezani. Podobno je razmišljal tudi Milan Prelog. Z mnenjem Vrhovca in Preloga se lahko še najbolj strinjamo, saj sam Križanić ni nikoli ločeval med tem dvojim, ampak sta se ideji pretakali ena v drugo in bili tako tesno povezani. Nikola Radojčić je bil mnenja, da sta katolištvo in slovanstvo dva nezdružljiva koncepta. Kot posledico tega nerazumevanja je tudi v Križaniću videl ti dve ideji kot nasprotujoči si sili. Ta nasprotja je skušal nekako pomiriti. Mislil je, da se Križanić ni dovolj dobro zavedal realnosti. Zastopal je stališče, da je Križanić ob svojem prvem prihodu v Moskvo prišel zgolj spreobračat Ruse v katolištvo. Čut za slovanstvo naj bi se, po njegovem mnenju, v Križaniću razvil pod vplivom poljskih avtorjev. Nasprotno od njega je Petar Grgec korenine Jurajeve slovanske ideje skušal najti na Hrvaškem. Glede svetohieronimskega spora je zastopal stališče, da je Križanić prvotno resnično verjel, da Kranjska dežela ne spada v pojem *ilirske dežele*, pozneje pa je stališče spremenil. Razlog Jurajevega izгона je po njegovem mnenju bil verske narave. (Šidak 1971, 155–163).

Po II. svetovni vojni so se pojavili prvi prevodi Križanićevih tekstov v hrvaščino, med drugimi tudi *Politike*. Uvod k prevodu je napisal Vaso Bogdanov. V skladu z marksističnim načinom razmišljanja je skušal zmanjšati Križanićevo prizadevanje na verskem področju. V njegovi oceni lahko opazimo marksistične predsodke do duhovniškega in plemiškega stanu. Trdil je namreč, da se je Križanić uspel dvigniti iz svoje razredne plemiške in duhovniške omejenosti. Večji pomen je dajal političnemu področju. Juraj naj bi si prizadeval za ustvarjanje velike in neodvisne slovanske države.

Jaroslav Šidak se je o odnosu narodne in verske ideje izjasnil nekoliko drugače. Po njegovem mnenju sta se resnici najbolj približala Jagić in Valjdenberg. Leta 1962 je v *Enciklopediji Jugoslavije* v celoti prikazal sintezo vsega do takratnega ukvarjanja s Križanićem. Na to sintezo se naslanjamo tudi v tem pregledu zgodovine križanićologije.

S Križanićevim jezikom sta se podrobneje ukvarjala Mate Hraste in Milan Moguš. M. Hraste je bil mnenja, da je Juraj zagotovo moral biti seznanjen z dalmatinskimi avtorji. Glede njegovega jezika pa je M. Moguš poudaril njegovo uporabnost. Juraj namreč ni zgolj izumil jezika, ampak se je v njem trudil tudi pisati svoja glavna dela. Z njegovo glasbo se je v tem času ukvarjal Albe Vidaković. Opozoriti velja na Vidakovićevo trditev, da naj bi Križanić v letih 1648–50 bival pri ostrogonskem nadškofu Juraju Lippayu. V povojnem obdobju sta se z Jurajem ukvarjala še Jovan Radonić in Josip Badalić. J. Radonić je glede Križanićevega izгона v Sibirijo domneval, da so zanj bili krivi Grki, ki so v takratnem času na dvoru ruskega carja imeli velik vpliv. V Jurajevih delih je prepoznaval vpliv Mavra Orbinija. J. Badalić se je v tem z njim strinjal. Sicer pa se je ukvarjal tudi s Križanićem kot pesnikom. (Šidak 1971, 172–175).

Za največjega križanićologa druge polovice dvajsetega stoletja lahko s pravico označimo hrvaškega teologa in duhovnika Ivana Goluba. S Križanićem se je prvič srečal še v gimnaziji. Leta 1964 je z naslovom *De mente ecclesiologicala* izšlo njegovo prvo knjižno delo o Juraju. Šlo je za njegovo doktorsko disertacijo. Med drugim je v njej izpostavil Križanićevo zamisel, da Božja Previdnost vse dogodke usmerja k Cerkvi kot smislu (Golub 2014, 289). 1981. leta je v Zagrebu izšlo njegovo delo *Juraj Križanić glazbeni teoretik 17. stoljeća*. V zvezi z njegovo glasbo je objavil tudi delo o novoodkritem delu, naslovljenem *Nova inventa musica*. V *Historijskem* zborniku je bilo objavljeno njegovo delo *Juraj Križanić i njegovi suvremenici (A. Kircher – I. Carmuel y Lobkowiz – N. Panajotis – L. Holstenius)*. Znotraj zbornika del o življenju in delu J. Križanića sta bili objavljeni Golubovi deli *Biografska pozadina Križanićevih djela* in *Križanićevo teološko poimanje zbivanja*. Po Jagiću je napisal prvi Jurajev življenjepis, dopolnjen z novimi podatki in spoznanji. Ob 300-letnici Križanićeve smrti je leta 1983 izšlo več njegovih knjig. Med drugim se je takrat v knjižici *Slavenstvo Jurja Križanića* ukvarjal z vprašanjem Jurajeve slovanske ideje (Zagreb, 1983). V delu je dokaj podrobno raziskal možne vplive na oblikovanje njegove misli. Istega leta je izšlo tudi njegovo delo *Juraj Križanić. Sabrana građa; ob 300-letnici smrti (1683–1983)*. Na zelo

lep način je o Križaniću spregovoril v svojem delu *Križanić*. V njem avtor na izviren način prikaže Jurajevo življenje. Knjiga je razdeljena na pet delov. V začetku je predstavljeno njegovo življenje. Sledi poglavje o tem, kar je Križanić skozi svoja dela spregovoril o sebi. V tretjem in četrtem poglavju piše o tem, kar so o Juraju govorili njegovi sodobniki. Delo je zaključil s poglavjem o njegovih (za)mislih. Knjiga je dobro začetno gradivo za vsakogar, ki se želi spoznati z Jurajevim življenjem in delom.

Na Hrvaškem so se kar precej ukvarjali je s Križanićem. Tako kot v Rusiji se je v glavnem razpravljalo o odnosu med njegovo cerkveno-unionistično in narodno idejo. Pozornost je bila posvečena tudi razvoju idej in možnim vplivom na Križanića. Znotraj hrvaške križanićologije je prišlo tudi do odkrivanja novih virov za raziskovanje njegovega življenja.

4.3 Slovensko zgodovinopisje

V slovenskem zgodovinopisju se je o Križaniću pisalo zelo malo oz. skoraj nič. O njem je v sklopu ekumenskega zbornika *V edinosti* napisal članek Vilko Šolinc. (1990, 72–75). Po uvodu je na kratko predstavljeno Križanićevo življenje, njegovo šolanje, prvo in drugo bivanje v Rimu, bivanje v Carigradu in obdobji bivanja v Rusiji. Iz njegovega življenja je izpostavljeno to, da je kot katolik stopil na stran uradne ruske Pravoslavne Cerkve nasproti staroobredcem. Opozorjeno je na Križanićeve misli v delu *Ob svetom krščenju*, kjer zastopa negativno stališče do prekrščevanja katolikov s strani ruske Pravoslavne Cerkve. Do Križanićevega izгона v Sibirijo zavzame nepristransko stališče in se drži tistega, kar je v skladu z zgodovinskimi viri, in sicer da nam pravi razlog izгона ni znan. Vzrok za željo po vrnitvi v Rim Šolinc vidi v razočaranjih, ki jih je Križanić doživel. Ta ocena je morda prestroga. Vzrok za končni odhod iz Rusije bi lahko bila tudi Križanićeve želja po tiskanju svojih knjig v Rimu, kar sicer Šolinc pozneje omeni, ne daje pa temu takšnega pomena. Zanimivo je, da se v članku sploh nič ne spregovori o svetohieronimskem sporu, ki je Križanićevo delo neposredno povezoval s slovenskim prostorom.

V članku so dalje predstavljene nekatere Jurajeve zamisli in področja delovanja. Med njimi najbolj izstopata njegov namen pripraviti pot zedinjenju ruske Pravoslavne Cerkve z Rimom, kar je Šolinc ocenil pozitivno, in njegovo vztrajno delovanje na

popravljanju in izpopolnjevanju jezika. V zvezi z jezikom izstopata njegova želja za ustvarjanjem skupnega jezika za vse Slovane ter čut za čistost jezika. Zamisel ustvarjanja splošnoslovanskega jezika je označena kot genialen načrt. Tukaj se omenja tudi ruska slovnica, ki jo je Križanić napisal, vendar pa ni povedano nič o tem, da je to dejansko slovnica Križanićevega splošnoslovanskega jezika in ne ruščine takratnega časa, čeprav jo sam Križanić imenuje kot ruščino. Šolinc je omenil tudi to, da se je ukvarjal z glasbo.

Juraj je označen kot mož knjige. Pri tem avtor omenja tri knjige, ki bi naj bile ključne v usmerjanju Križanićevega življenja in misli. To so *Moscovia*, *Kirillova knjiga* in Adama Oleariusa *Vermehrte Beschreibung der Moscovitischen und Persischen Reise*. Omenjena so tudi nekatera Križanićevega dela. V zvezi s tem Šolinc opozori na to, da se del Križanićevega opusa ohranja v Rusiji. Iz ruskega zgodovinarstva opozori na A. L. Goljdbergovo delo, izdano v zborniku *Juraj Križanić, Russophile and Ecumenic Visionary*, ter mnenje ruskega zgodovinarja S. M. Solovjova, ki je trdil, da so Križanićeve zamisli vplivale na reforme carja Petra I. Iz hrvaškega zgodovinarstva pa opozori na delo *Križanić* Ivana Goluba, ki pa ga tudi zelo pozitivno oceni.

V zaključku Šolinc opozori na podobnost med Križanićem, Albertom Velikim in Tomažem Akvinskim. Križanić je označen kot edinstvena oseba svojega časa z izrazitim čutom za prihodnost, ki je že pred ekumenizmom razmišljal v smeri ekumenizma. Avtor podaja nepristransko oceno Križanićevega življenja in dela, vendar pa mu manjka nekoliko ključnih podatkov, na katere smo opozorili zgoraj. Članek v celoti ne prinaša ničesar posebno novega.

SKLEP

V delu smo raziskovali problematiko Juraja Križanića v zgodovinoisju in tako poskušali ustvariti podlago za nadaljnje ukvarjanje s Križanićem v slovenskem jeziku.

Na začetku smo se ukvarjali z zgodovinskimi okoliščinami, v katerih je Juraj deloval. Govorili smo o težki verski krizi, ki je pretresala Evropo in povzročila tridesetletno vojno. Na severozahodu Habsburške monarhije se je spopadalo katoliško prebivalstvo s protestantskim, iz jugovzhoda pa je še vedno grozila turška nevarnost. Pod pritiskom turške nevarnosti je prišlo še do selitve pravoslavnega prebivalstva znotraj meja monarhije, kar je odprlo vprašanje odnosa Katoliške Cerkve do tega novega prebivalstva. Spregovorili smo tudi o težki situaciji, v kateri sta se znašli Poljsko-Litovska država in mlado rusko cesarstvo. Opozorili smo še na nepravilno ravnanje nemških trgovcev in plemstva, s katerim se je moralo srečevati slovansko prebivalstvo. Vse to pa je bistveno določalo Križanićevo delo.

V tretjem poglavju smo predstavili Jurajevo življenjsko pot v skladu s poslednjimi spoznanji in odkritji, za katera se v glavnem lahko zahvalimo Ivanu Golubu, ki je velik del svojega življenja posvetil prav raziskovanju njegovega življenja in dela. Z Jurajem smo se začeli družiti ob njegovem rojstvu leta 1617/18. Dogodkom, ki so vplivali na razvoj njegove misli, smo sledili skozi njegovo šolanje, najprej v Zagrebu in Ljubljani, nato v Gradcu ter na koncu v Bologni in Rimu, kjer je, ko je dosegel stopnjo doktorata, končal svoje šolanje. Po zaključenem šolanju se je za nekaj časa zadrževal na Hrvaškem, da bi nabral izkušnje in postal bolj zrel. Leta 1647 je po kratkem bivanju v Smolensku končno prispel v Moskvo. Tam je ostal krajši čas. Skozi Carigrad se je vrnil v Rim, kjer je nekaj časa poskušal pisati delo, naslovljeno *Bibliotheca schismaticorum universa*. Tega dela ni dokončal. V tem času se je v svetohieronimskem sporu zavzemal za pravice Kranjcev do privilegijev v svetohieronimskih ustanovah. Ko je slišal o odprtju novih šol v Rusiji, se je hitro, na lastno pest odpravil tja. Ponudil se je carju na razpolago. Tokrat je tam ostal dobrih osemnajst let. V Rusiji je bil vmešan v cerkveni razkol znotraj ruske Pravoslavne Cerkve. Stopil je na stran uradne Cerkve. Kmalu je bil

izgnan v Sibirijo, kjer je ostal skoraj do konca svojega bivanja v Rusiji. Tam je napisal mnogo svojih del v izvornem splošnoсловanskem jeziku, ki ga je sam ustvaril. Med drugim je tam napisal deli *Gramatično iskazanje ob ruskom jeziku* in *Razgowori ob wladetelystwu oz. Politiko*. V svojo hrvaško domovino se ni več vrnil. Njegov življenjepis smo zaključili z njegovo smrtjo v vojski Jana III. Sobieskega v slavni bitki pri Dunaju leta 1683.

V drugem delu diplomskega seminarskega dela smo se lotili osrednje teme. Spregovorili smo o zgodovini ukvarjanja z njim. Pričeli smo z vzhodnoslovanskim zgodovinopisjem, ki leži na začetku ukvarjanja z omenjeno problematiko. Na polovici devetnajstega stoletja začnejo izdajati njegova dela. Najpomembnejšo vlogo pri tem je imel Peter A. Bezsonov, ki je prvi začel z izdajanjem njegovih rokopisov. To je vzpodbudilo celo vrsto drugih znanstvenikov, da so se začeli ukvarjati s Križanićem. Med drugim so njegovo življenje in delo raziskovali še Sergej A. Belokurov, avtor prve podrobnejše biografije o Križaniću, ter v novejšem času največji ruski križanićolog druge polovice dvajsetega stoletja Aleksander L. Gol'dberg.

V Rusiji se je največ razpravljalo glede odnosa verske in narodne ideje J. Križanića. V reformah carja Petra I. Velikega se je rado videlo njegove ideje. Ugotovili smo, da so se razen redkih izjem raziskovalci o Križaniću izražali pozitivno. Ruski križanićologiji se lahko zahvalimo tudi za odkritja in objavljajna Jurajevih del, katerih velik del se ohranja v ruskih knjižnicah in arhivih.

Med hrvaškimi križanićologi so najbolj izstopali Ivan Kukuljević-Sakcinski kot začetnik hrvaške križanićologije, potem Vatroslav Jagić, ki je prvi leta 1917 objavil pomenljivo delo *Život i rad Jurja Križanića*, ter trenutno največji hrvaški križanićolog Ivan Golub. Iz njegovih mnogoštevilnih del o Križaniću smo opozorili na najpomembnejše. Tukaj bomo še enkrat spomnili na njegovo imenitno in lahko berljivo delo *Križanić*, v katerem v živahnem jeziku predstavi Križanća. Med Srbi sta se s Križanićem med drugimi ukvarjala zgodovinar in jezikoslovec Đuro Daničić in politik Mihailo V. Vujić. Sicer so se dosti manj ukvarjali z njim kot na Hrvaškem. Hrvaški raziskovalci so križanićologijo obogatili z odkritjem in objavo mnogo novih dokumentov iz zagrebških ter rimskih arhivov in knjižnic. Poleg Jurajeve verske in narodne ideje so se na Hrvaškem še posebej ukvarjali z odkrivanjem vplivov na oblikovanje Križanićevih misli.

Tako kot za vse Slovane je Juraj pisal tudi za Slovence, čeprav ni nujno tega izrecno omenil. Glede na to je raziskovanje njegovega življenja in dela pomembno tudi za Slovence. Ugotovili smo, da je na slovenskem govornem področju o obravnavani problematiki izredno malo zapisanega. Predstavili smo članek Vilka Šolinca, pri katerem gre v glavnem za povzetek tega, kar so o Križaniću pisali v Rusiji in na Hrvaškem. V duhu ekumenizma je bil izpostavljen njegov pozitiven odnos do pravoslavnih kristjanov. Da bi na Slovenskem odprli oz. vzpodbudili vprašanje Križanićeve osebe in dela, bi bilo dobro urediti slovenski prevod Golubovega dela *Križanić*. Kakor smo že omenili, je delo lahko berljivo in je primerno za vsakogar, kdor se želi bližje spoznati s Križanićem. Druga knjiga, katere prevod bi lahko uredili, je Križanićeva *Politika*. Prežetost dela s krščanskim duhom in naprednost ter sodobnost Križanićeve misli bi gotovo tudi pri nas našla svoje bralce.

POVZETEK

Pričujoče diplomsko seminarsko delo govori o življenju in delu Juraja Križanića, ki ga pogosto označujejo za prvega panslavista. Namen naloge je bil na enem mestu predstaviti glavne dosežke na področju križanićologije in opozoriti na stanje obravnavanja te teme na Slovenskem. Pri pripravi naloge smo uporabljali hrvaško, rusko in slovensko literaturo. Čeprav je dosti gradiva objavljenega tudi v drugih jezikih, smo se zaradi njihove količine omejili zgolj na zgoraj omenjene jezike.

Juraj Križanić se je rodil na začetku tridesetletne vojne. Vse svoje življenje je posvetil zbliževanju Slovanov in zbliževanju Katoliške in Pravoslavne Cerkve. Šolal se je v Zagrebu, Ljubljani, Gradcu, Bologni in Rimu, kjer je dosegel stopnjo doktorata iz teologije in bil posvečen v duhovnika. Pot ga je dalje vodila po slovanskem svetu. Deloval je na Hrvaškem, v poljsko-litovski državi ter v Rusiji. Iz neznanih razlogov je bil izgnan v sibirsko mesto Tobolsk, kjer je na izvornem splošnoslovanskem jeziku napisal večino svojih del. Zadnja leta svojega življenja je preživel v Moskvi ter v Vilniusu, kjer je vstopil v dominikanski red in si nadel ime Avguštin. Njegovo življenje je ugasnilo v vojski Jana III. Sobieskega v bitki pod Dunajem leta 1683.

Križanića so se v Rusiji spomnili na koncu 18. stoletja. Od polovice 19. stol. naprej je križanićologija v Rusiji doživela razmah. Z njim so se ukvarjali mnogi učenjaki. Popoln popis ruske bibliografije, ki se ukvarja s Križanićem je sestavil Aleksandr L. Gol'dberg.

Na Hrvaškem so se s Križanićem prav tako začeli ukvarjati od polovice 19. stol. naprej. Največ sta na tem področju naredila, na koncu 19. in v prvi polovici 20. stol. Vatroslav Jagić in pa v drugi polovici 20. stol. Ivan Golub.

O Križaniću je na Slovenskem je v članku znotraj ekumenskega zbornika govoril Vilko Šolinc. Članek na kratko predstavi Križanićevo življenje in dela.

Ugotovitev diplomskega seminarskega dela je, da se je s Križanićem dosti ukvarjalo na Hrvaškem in v Rusiji, v Sloveniji pa skoraj nič. Z nalogo smo hoteli ustvariti podlago za nadaljnje ukvarjanje s to problematiko v slovenskem jeziku ter približati osebo Križanića Slovencem.

KLJUČNE BESEDE: Juraj Križanić, Katoliška Cerkev, Pravoslavna Cerkev, Rusija, panslavizem, Ivan Golub, Aleksandr L. Gol'dberg, ekumenizem.

Sažetak:

Ovaj završni rad govori o životu i djelu Juraja Križanića, kojeg često nazivaju prvim panslavistom. Svrha ovog rada bilo je predstaviti glavna dostignuća na području križanićologije te upozoriti na stanje bavljenja tom temom u Sloveniji. Kod pripreme rada koristili smo se hrvatskom, ruskom i slovenskom literaturom. Premda je dosta gradiva bilo objavljeno i na drugim jezicima smo se, radi njihove količine, ograničili samo na gore spomenute jezike.

Juraj Križanić rodio se početkom tridesetogodišnjeg rata. Sav svoj život posvetio je zbližavanju Slavena te zbližavanju Katoličke i Pravoslavne Crkve. Školovao se u Zagrebu, Ljubljani, Grazu, Bologni i Rimu, gdje je postigao stupanj doktorata iz teologije te bio posvećen u svećenika. Put ga je dalje vodio po slavenskom svijetu. Djelovao je u Hrvatskoj, u poljsko-litavskoj državi te u Rusiji. U Rusiji je iz nepoznatih razloga bio prognan u sibirski grad Tobolsk, gdje je na izvornom općeslavenskom jeziku napisao većinu svojih djela. Posljednje godine svog života proživio je u Moskvi te u Vilniusu, gdje je ušao u dominikanski red te si nadjenao ime Augustin. Njegov život svršio se u vojsci Jana III. Sobieskog u bitki kod Beča 1683. godine.

Križanića su se u Rusiji sjetili krajem 18. stoljeća. Od sredine 19. stol. nadalje križanićologija u Rusiji doživjela je procvat. Njime su se bavili mnogi stručnjaci. Potpun popis ruske bibliografije, koja se bavi Križanićem sastavio je Aleksandr L. Gol'dberg.

U Hrvatskoj su se Križanićem isto tako počeli baviti od sredine 19. stol. nadalje. Najviše na tom području napravili su, krajem 19. i prvom polovinom 20. stol. Vatroslav Jagić te u drugoj polovini 20. stol. Ivan Golub.

O Križaniću je u Sloveniji u članku unutar ekumenskog zbornika govorio Vilko Šolinc. Članak ukratko predstavlja Križanićev život i djela.

Zaključak završnog rada je da su se Križanićem dosta bavili u Hrvatskoj i Rusiji dok se u Sloveniji njime gotovo uopće nije bavilo. S ovim radom htjeli smo stvoriti podlogu za daljnje bavljenje tom problematikom na slovenskom jeziku te približiti Slovencima osobu Križanića.

KLJUČNE RIJEČI: Juraj Križanić, Katolička Crkva, Pravoslavna Crkva, Rusija, panslavizam, Ivan Golub, Aleksandr L. Gol'dberg, ekumenizam.

REFERENCE

- Безсонов, Пётр Алексеевич. 1870. *Католическій священникъ Сербъ (Хорватъ)Юрій Крижаничъ, Неблюшскій, Явканица. Ревнитель возсоединенія церквей и всего славянства въ XVII веке.* Москва: Православное обозрение.
- Gol'dberg, Aleksandr L'vovič, 1968. *Juraj Križanić u ruskoj historiografiji.* Historijski zbornik, ur. Jaroslav Šidak XIX-XX, 129-140. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske.
- Golub, Ivan. 1980. *Bibliografija o Juraju Križaniću od 1974 do 1979.* Historijski zbornik, ur. Jaroslav Šidak XXXI-XXXII, 325-329. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske.
- Golub, Ivan. 1983. *Slavenstvo Jurja Križanića. O tristotoj godišnjici Križanćeve smrti.* Radovi o životu i djelu Juraja Križanića, ur. Marijan Matković, 2. Zagreb: JAZU.
- Golub, Ivan. 1987. *Križanić.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Golub, Ivan. 2012. Zrinski, Križanić i Lippayi. Tragovi dodira. V: Romana Horvat, ur. 2012. *Susreti dviju kultura. Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti.* 383-446. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Golub, Ivan. 2014. *Običan čovjek. Drugo dopunjeno izdanje.* Zagreb: Naklada Ljevak.
- Jankowiak-Konik, Beata, ur., 2011. *Atlas historii Polski.* Warszawa: Demart SA.
- Križanić, Juraj. 1947. *Politika ili razgovori o vladalaštvu.* Prev. Mate Malinar. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Новиковъ, Николай Ивановичъ. 1772. *Опыт историческаго словаря о российских писателяхъ* Санктпетербург.

- Pažanin, Ante, in Radovan Pavić, ur. 1974. *Život i dijelo Jurja Križanića. Zbornik radova*. Zagreb: Izdavački servis Liber.
- Podlesnik, Blaž. 2009. *Kratki pregled ruske kulturne zgodovine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Prosperov Novak, Slobodan. 2009. *Slaveni u renesansi*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Sienkiewicz, Henryk. 2010. *Ogniem i mieczem*. Kraków: Wydawnictwo Zielona sowa.
- Šidak, Jaroslav. 1972. *Problem Jurja Križanića u hrvatskoj i srpskoj literaturi*. Historijski zbornik, ur. Jaroslav Šidak XXIII- XXIV, 147-178. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske.
- Šolinc, Vilko. 1990. *Juraj Križanić, predhodnik ekumenizma*. Ekumenski zbornik. V edinosti XXXXV, 72-75. Ljubljana – Maribor.
- Valentić, Mirko, in Lovorka Čoralić, gl. ur. 2005. *Povijest Hrvata. Druga knjiga. Od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*. Zagreb: Školska Knjiga.